

## **Kushnariov I. V. The causes and conditions of corruption**

*The causes of corruption are analyzed based on the disclosure of the nature of causality and understanding the difference between «cause» and «conditions».*

**Keywords:** corruption, anti-corruption policy, causes, conditions, deformation, valuables, sense of justice, corruption potential, legislation.



УДК 343.1.001.11(477)(045)

**О. С. Омельченко**

## **ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ НА СТАДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

*Розглянуто поняття та сутність протидії розслідуванню на стадії кримінального провадження; проведено аналіз наукових праць з цього питання стосовно поняття «приховування злочину», «протидія розслідуванню», «ухилення від відповідальності»; визначено неоднозначні підходи відносно поняття й оцінки форм протидії, поділ її на внутрішню і зовнішню, активну і пасивну; індивідуальну, групову і корпоративну.*

**Ключові слова:** поняття та сутність протидії розслідуванню, форми протидії на стадії кримінального провадження, приховування злочину, ухилення від відповідальності.

У процесі кримінального провадження оперативні та слідчі підрозділи органів внутрішніх справ усе частіше стикаються з цілеспрямованою, заздалегідь спланованою і нерідко витонченою протидією з боку організованих злочинних груп. Очевидно, що це є наслідком розширення масштабів організованої злочинності та її впливу на правосвідомість людей. І хоча проблему протидії виявленню й розслідуванню злочинів не можна назвати новою, однак у даний час вона набула якісно нового соціального значення у зв'язку з відтворенням організованої злочинності та ускладненням криміногенної ситуації в Україні. Протидія ведеться негласно, нерідко із застосуванням розвідувальних і контррозвідувальних заходів і може бути виявлена і нейтралізована тільки із застосуванням спеціальних сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності. Як свідчить практика, у процесі оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства застосовується більшість оперативно-розшукових заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України [1; 2].

Узагальнення оперативно-розшукової та слідчої практики з виявлення та розслідування злочинів дає підстави для висновку про

© Омельченко О. С., 2013

те, що цей вид практичної діяльності за своєю суттю має характер боротьби (розумової, емоційної, мотиваційної тощо), з одного боку, уповноважених законом осіб (органів дізнання, слідства й ін.), а з іншого – злочинців, їх організованих угруповань та інших зацікавлених у справі осіб. Є очевидним, що обрання злочинцями видів і форм протидії зумовлене розвитком злочинності і являє собою реакцію на діяльність з виявлення та розслідування злочинів. За сучасних умов змінюється і внутрішній зміст «протидії розслідуванню». В юридичній літературі зазначається, що це пов'язано з організованою злочинною діяльністю, яка набуває все більшого розмаху, щільно пов'язана з процесами корумпованості працівників владних структур і правоохоронних органів. Якщо раніше під протидією розслідуванню розуміли переважно різні форми і способи приховування злочинів, то тепер це поняття наповнилося більш широким змістом і може бути визначене як умисна діяльність з метою перешкоджання вирішенню завдань розслідування й у кінцевому підсумку встановленню істини у кримінальній справі [3, с. 129]. Ця обставина вказує на необхідність більш глибокого дослідження сутності й форм протидії виявленню та розслідуванню злочинів.

Термін «протидія розслідуванню» не є новим. В етимологічному розумінні термін «протидія» означає дію, яка спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй [4, с. 992]. Тобто існує певний зв'язок між дією і протидією.

Аналіз наукових праць із цього питання свідчить, що у юридичній науці поняття «протидія розслідуванню» не одержало свого чіткого і однозначного наукового визначення. Його застосування, наприклад, у криміналістиці переважно пов'язується лише з описом способів приховування злочинів, що застосовуються у процесі їх учинення, психологічної природи давання неправдивих показань та відмови від давання показань. Серед науковців є різні погляди щодо визначення протидії розслідуванню злочинів.

Р. С. Белкін визначає протидію розслідуванню як протиправну діяльність осіб, зацікавлених у результаті справи. Протидія розслідуванню виражається в діях, безпосередньо спрямованих на приховування злочину (знищення або зміна слідів злочину і злочинця, різні інсценування злочинів та ін.), на ухилення від відповідальності (неявка на виклик слідчого або суду, виїзд до іншої місцевості, перехід на нелегальне становище та ін.) [5, с. 175].

Окремі вчені вважають, що активна протидія злочинного середовища обумовлена необхідністю постійних і повсякденних контактів зі злочинцями та їх найближчим оточенням і спробами останніх нейтралізувати дії оперативного працівника, здійснити на нього певний вплив (психологічний і психічний). Саме тому протиборство при розкритті злочинів відрізняється від протиборства в інших видах юридичної практики [6 с. 252].

Ю. О. Гудков подає поняття протидії як комплексу організаційних і тактично упорядкованих дій, вчинених особою, причетною до злочину (винним у його вчиненні), і іншими зацікавленими особами, спрямованих на перешкодження встановленню істини у кримінальному провадженні, ухилення від слідства і суду, що мають на меті уникнення або пом'якшення відповідальності [7, с. 11–17]. На наш погляд, представляти протидію як «комплекс організаційних і тактично упорядкованих дій» некоректно. Цей комплекс можуть застосовувати легітимні, законодавчо уповноважені органи виконавчої влади, і, насамперед, правоохоронна система держави, яка засновує свої дії на наукових рекомендаціях правового, організаційного і тактичного характеру. Правоохоронна функція держави, що здійснюється у формі адміністративної, оперативно-розшукової, кримінально-процесуальної і кримінально-виконавчої діяльності, реалізується у соціально корисних, суспільно визначених і законодавчо урегульованих діях. Вчинки і поведінка кримінального середовища виявляються в антигромадській, нелегальній протидії цим легітимним діям. Тому підтримуємо позиції тих дослідників, які поняття протидії поширюють на кримінальне середовище, а правоохоронну функцію держави представляють як нормативно й організаційно упорядковану, наступальну діяльність у боротьбі зі злочинністю.

З цього приводу цікавими є результати дослідження А. Ф. Волобуєва. На його думку, протидія розслідуванню злочину полягає у вжитті зацікавленими особами заходів, спрямованих на утворення перешкод у виявленні, вилученні й використанні доказів з метою ухилення від відповідальності злочинців, які здійснюються ними вже після виявлення злочину і початку його розслідування. У той же час, ухилення від відповідальності може здійснюватись не тільки шляхом приховування злочину, але й іншими способами, не пов'язаними з його маскуванням. Наприклад, шляхом дискредитації слідства у засобах масової інформації, застосуванням підкупу, погроз відносно представників правоохоронних органів тощо (поняття «протидія розслідуванню»). А. Ф. Волобуєв вважає, що поняття «приховування злочину», «протидія розслідуванню», «ухилення від відповідальності» близькі за змістом, але не тотожні. Перші два поняття є більш вузькими за своїм змістом і визначають форми ухилення від відповідальності. Автор вважає, що необхідно розмежовувати між собою і поняття «приховування злочину» та «протидія розслідуванню», оскільки вони відтіняють різні аспекти ухилення осіб від відповідальності. Поняттям «приховування злочину» доцільно визначати дії осіб з метою ухилення від відповідальності, що здійснюються під час підготовки і вчинення злочину або після нього, але до його виявлення правоохоронними органами і початку розслідування. Аналогічні ж дії в умовах вже розпочатого розслідування, коли злочин вже

виявлено, точніше визначати поняттям «протидія розслідуванню». При цьому протидія розслідуванню може включати, як вже зазначалося, і прийоми, не пов'язані з маскуванням, знищенням чи фальсифікацією слідів злочину.

В. П. Корж, так само як і А. Ф. Волобуєв, не враховує розмаїтості цілей, якими можуть керуватися особи, котрі протидіють розслідуванню. Вона пише, що «протидія розкриттю й розслідуванню злочинів являє систему заздалегідь запланованих і вжитих під впливом ситуації, що склалася, заходів безпеки злочинної діяльності на всіх етапах, здійснюваних злочинцями й іншими зацікавленими особами з метою ухилення від кримінальної відповідальності на всіх стадіях кримінального судочинства (курсив наш. – О. О.)» [9, с. 252].

Визначення протидії розслідуванню як діяльності, спрямованої на перешкоджання процесу розслідування злочинного діяння і встановленню істини у справі, запропоноване В. Д. Берназом [10, с. 79]. Але у ньому не розкрито змістове ядро поняття протидії, а саме характер діяльності (умисна чи необережна) і види, способи, суб'єкти перешкоджання встановленню істини у справі. Аналогічні недоліки, на нашу думку, властиві й визначенню протидії розслідуванню О. В. Александренко, за якою це своєрідний вид соціальної діяльності, що являє собою систему цілеспрямованих дій з перешкоджання повному, усебічному та об'єктивному розслідуванню злочинів [11, с. 90].

Як і відносно визначення поняття протидії розслідуванню, у криміналістичній літературі висловлено різні підходи до оцінки форм протидії. Під формою протидії слід розуміти вид активної поведінки протидіючого суб'єкта, де у певних ознаках, що проявляються зовні, відбиваються його психофізіологічні реакції на ситуацію, яка склалася під час вчинення злочину або в ході його розслідування. Розбіжності пояснюються, на нашу думку, не тільки відмінностями в поглядах науковців на протидію, але й у розумінні способів її здійснення, особливо на етапі досудового розслідування.

Р. М. Шехавцов розглядає протидію розслідуванню як своєрідний вид цілеспрямованої активності суб'єктів злочину, інших заінтересованих осіб, який виражається в одиничних умисних діях або у вигляді структурно складної умисної діяльності, спрямованої відповідно на приховування, зміну, знищення інформації, яка має доказове значення, а також її носіїв з метою перешкоджання встановленню обставин учиненого злочину і винності причетних осіб [12, с. 8]. Запропонована дефініція не є бездоганною, оскільки виникає питання про те, що таке «своєрідний вид цілеспрямованої активності суб'єктів» або «структурно складна умисна діяльність». Вважаємо також, що не зовсім коректно говорити та пов'язувати протидію розслідуванню тільки з інформацією, яка має доказове значення.

Важливий крок до систематизації форм протидії розслідуванню зробив у 1997 р. Р. С. Белкін, який запропонував виділяти «внутрішню» і «зовнішню» протидію [3, с. 130]. Під «внутрішньою» протидією він розуміє протидію, здійснювану особами, причетними до розслідування в будь-якій формі. До суб'єктів «внутрішньої» протидії він відносить підозрюваних, обвинувачених, свідків, потерпілих, фахівців, експертів, випадкових осіб, котрі опинилися на місці події. Маючи інформацію про подію злочину, за визначенням Р. С. Белкіна, вони прагнуть приховати її шляхом: утаювання від слідчого обставин розслідуваної справи або джерел необхідної для встановлення істини інформації; знищення слідів злочину і злочинця; зміни уявлення про спосіб вчинення злочину, особу винного, призначення об'єктів – носіїв інформації та їх коло (маскування); фальсифікації інформації та (або) її носіїв за допомогою свідомо неправдивого доносу, свідомо неправдивих показань, створення помилкових слідів та інших речових доказів і т. ін. «Зовнішньою» протидією є дії суб'єктів, які безпосередньо не пов'язані з розслідуваною подією та особою, котра проводить розслідування, або пов'язані з нею процесуальними, службовими, іншими владними відносинами чи залежностями. До суб'єктів цієї форми протидії Р. С. Белкін відносить посадових осіб установ, підприємств, організацій (незалежно від форм власності), де було вчинено злочин, корумпованих представників владних структур і правоохоронних органів, представників партій, профспілкових та інших громадських організацій, трудових колективів, окремих груп населення, родичів, друзів і близьких злочинця [13, с. 698].

Наведені форми протидії, на нашу думку, наочно свідчать про штучність і суперечливість пропозицій Р. С. Белкіна щодо розмежування «внутрішньої» та «зовнішньої» форм протидії розслідуванню злочинів і класифікації суб'єктів, що належать до кожної з них. Зазначену нечіткість розрізнення «зовнішньої» та «внутрішньої» форм протидії та їх суб'єктів можна пояснити тим, що ці питання були недостатньо розроблені в юридичній науці, а Р. С. Белкін, по суті, першим звернув увагу на необхідність їх дослідження. Його думку щодо розмежування протидії на «внутрішню» і «зовнішню» поділяє В. М. Цимбалюк. Під «внутрішньою» він розуміє протидію діяльності спеціальних підрозділів з боку осіб, причетних до вчинення злочинів. Вони безпосередньо володіють інформацією про особливості вчинення правопорушень, намагаються приховати, змінити або знищити цю інформацію та її носії. «Зовнішня» – це протидія діяльності спеціальних підрозділів з боку осіб, які хоч і не мають безпосереднього стосунку до кримінального провадження, але в силу службового чи соціального становища здійснюють протидію спеціальним підрозділам в інтересах злочинного формування [14, с. 10–11].

Протидію розслідуванню злочинів в активній і пасивній формі виділив О. Р. Ратінов. Під активною протидією він розуміє ціле-

спрямований вплив на носії доказової інформації або перешкодження доступу до неї: давання неправдивих показань, приховування і знищення речових доказів, організацію інсценувань, примушення до давання неправдивих показань, непокою й прямий опір слідчому тощо. Пасивна ж протидія, за визначенням О. Р. Ратінова, полягає у невиконанні необхідних дій: неповідомленні запитуваних відомостей, нез'явленні за викликом для провадження слідчої дії, замовчуванні, відмові від давання показань [15, с. 167]. Практичне значення класифікації О. Р. Ратінова полягає у виділенні дій, пов'язаних із впливом на джерела інформації, яка має доказове значення (активна форма), і не пов'язаних із впливом на її носії (пасивна форма).

В. П. Корж вважає, що для слідчої практики важливе значення мають класифікації форм протидії розслідуванню окремих видів злочинів. Під час розслідування економічних злочинів, що вчинюються організованими групами, вона пропонує виділяти протидію розслідуванню за конкретним кримінальним провадженням та протидію діяльності правоохоронним органам у цілому. За визначенням В. П. Корж, протидія розслідуванню може виражатися у формі застосування способів приховування злочинів економічної спрямованості – інсценування, утаювання, знищення, маскування, фальсифікації, і в застосуванні способів ухилення від притягнення до кримінальної відповідальності – впливу на слідчого, оперативних працівників, ревізорів, експертів (підкуп, шантаж), впливу на доказову базу (підкуп свідків, застосування до них психічного й фізичного впливу). Протидія діяльності правоохоронних органів у цілому полягає у використанні корупційних зв'язків із державними службовцями з метою забезпечення безпеки функціонування організованого злочинного об'єднання, розвитку його кримінальної діяльності та легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом [9, с. 263].

Досліджуючи особливості розслідування організованої злочинної діяльності, М. П. Яблоков запропонував залежно від характеру протидії з боку організованої злочинної групи розрізняти індивідуальну (засновану на особистому досвіді кожного члена ОЗГ), групуову (засновану на загальних групових інтересах) і корпоративну (що базується на корпоративних інтересах складної організованої структури) протидії [16, с. 151].

Б. В. Щуром зазначається, що протидію розслідуванню може бути визначено як діяльність зацікавлених осіб, спрямовану на перешкодження розслідуванню злочинів за допомогою створення перешкод на шляху встановлення істини у кримінальному провадженні [17].

Критичний аналіз наведених вище точок зору різних авторів свідчить, що в літературі протидія розслідуванню злочинів розглядається як дія або як діяльність злочинців та інших зацікавлених осіб, спрямована на перешкодження пізнанню обставин вчинення злочину й встановленню про нього фактичних даних. Оперативно-

розшукова та слідча практика свідчить, що протидія розслідуванню дійсно може виражатися у конкретній умисній дії, яка є одним проявом активності злочинця чи інших зацікавлених осіб (корумпованих посадових осіб органів державної влади, близьких родичів підозрюваних (обвинувачених) тощо), спрямованої на створення перешкод пізнавальним діям працівника органу дізнання, слідчого (наприклад, знищення слідів злочину, давання неправдивих показань та ін.). Крім того, протидія розслідуванню може мати характер структурно складної умисної діяльності, здійснюваної, як правило, членами організованого злочинного формування з метою ухилення від кримінальної відповідальності.

Вважаємо, що з позиції теорії оперативно-розшукової діяльності найбільш доцільно визначати протидію кримінального середовища як умисне здійснення вчинків, поведінку і дії, спрямовані на перешкоджання здійсненню соціального контролю за ним, ефективному виконанню завдань правоохоронної функції держави з метою уникнення відповідальності винних за вчинене або її пом'якшення. Запропоноване визначення протидії виражає його соціальної сутність і виступає єдиним об'єктом пізнання для комплексного дослідження усієї системи суспільствознавчих наук.

**Список використаних джерел:** 1. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303. 2. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» № 4652-VI від 13.04.2012 р. – Х. : Право, 2012. – 392 с. 3. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования : учебник / под ред. Т. В. Аверьяновой, Р. С. Белкина. – М. : Новый Юрист, 1997. – 398 с. 4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпін'я : Перун, 2001. – 1440 с. 5. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – [2-е изд. доп.]. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с. 6. Юридична психологія : підручник / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін. ; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. – К. : Ін Юре, 2000. – 352 с. 7. Гудков Ю. А. Криминальное противодействие в уголовном процессе и оперативно-розыскные меры по его предупреждению : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гудков Юрий Александрович. – М., 1994. – 18 с. 8. Волобуев А. Ф. Противодействие расследованию экономических преступлений и его преодоление / А. Ф. Волобуев // Государство и право. – 2002. – № 4. – С. 42–47. 9. Корж В. П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами, преступными организациями. Руководство для следователей : науч.-практ. пособие / В. П. Корж ; Нац. ун-т внутр. дел. – Харьков : Лицей, 2002. – 279 с. 10. Берназ В. Д. Психологія протидії слідчій діяльності / В. Д. Берназ // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 2. – С. 79–83. 11. Александренко О. В. Поняття та сутність протидії на попередньому розслідуванні / О. В. Александренко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2000. – Вип. № 1. – С. 84–92. 12. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розсліду-

ванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Шехавцов Руслан Миколайович. – К., 2003. – 19 с. **13.** Криміналістика : учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – М. : Норма-Инфра-М, 1999. – 990 с. **14.** Цимбалюк В. М. Діяльність спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю по подоланню протидії з боку злочинних формувань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 21.00.06 / Цимбалюк В. М. – К., 1999 – 16 с. **15.** Рагинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Рагинов. – М. : Изд-во ВШ МООН СССР, 1967. – 290 с. **16.** Яблоков Н. П. Расследование организованной преступной деятельности: практ. пособие / Н. П. Яблоков. – М. : Юристъ, 2002. – 172 с. **17.** Щур Б. В. Протидія розслідуванню в механізмі організованої злочинної діяльності / Б. В. Щур // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Вип. 1. – 2004. – С. 129–133.

Надійшла до редколегії 20.02.2013



### **Омельченко А. С. Понятие и сущность противодействия расследованию преступлений на стадии уголовного производства**

*Рассмотрены понятие и сущность противодействия расследованию преступлений на стадии уголовного производства; проведен анализ научных работ по этому вопросу относительно понятия «сокрытие преступления», «противодействие расследованию», «уклонение от ответственности»; определены неоднозначные подходы относительно понятия и оценки форм противодействия, деления его на внутреннее и внешнее, активное и пассивное; индивидуальное, групповое и корпоративное.*

**Ключевые слова:** понятие и сущность противодействия расследованию, формы противодействия на стадии уголовного производства, сокрытие преступления, уклонение от ответственности.

### **Omelchenko O. S. Concept and essence of counteraction to investigation of crimes during the stage of criminal proceeding**

*We consider concept and essence of counteraction to investigation during the stage of criminal proceeding; perform analysis of the scientific papers on this subject concerning the concepts «concealment of the crime», «obstruction of the investigation», «evasion of responsibility»; clarify ambiguous approaches concerning the concept and assessment of the obstruction forms, their classification into internal and external, active and passive, individual, group and corporate.*

**Keywords:** concept and essence of counteraction to investigation, counteraction forms during the criminal proceeding, concealment of the crime, evasion of responsibility.

